

KAPITOLA III

SMYSL DĚJIN

„POUTO ČASU“ A „PŘIROZENÉ POUTO“

I když impulzy k narativizaci lidské zkušenosti vycházely z dynamiky distribuce vědění a organizace komunikace o minulosti projevující se potřebami knižního trhu, docházelo k paralelnímu vývoji také v teoretických reflexích dobového dějepisectví. Tento přechod od chronologického pořádku osvícenských topologií k dynamizované organizaci vědění, příznačné pro dějepisectví pozdního osvícenství, názorně odráží řada teoretických textů věnovaných dějepisectví, které vznikaly povětšinou v rámci univerzitní výuky na domácích univerzitách.

Domácí teoretické texty o dějepisectví z 60. a 70. let 18. století rozlišovaly zpravidla dva způsoby organizace historické látky, a sice „chronologický“, jak jsme jej popsali již v minulých kapitolách, a „přirozený“, tedy takový, který staví „souvislosti událostí“ nad jejich chronologický pořádek. Kancléř univerzity v Brně Karl Tauber z Taubenfurtu⁴³⁷ ve svém úvodu do dějepisectví z roku 1771 hovořil o dvojím „poutu“ dějin:

⁴³⁷ K osobě Karla Taubera z Taubenfurtu (1741–1814), kněze, kazatele, kancléře univerzity a později preláta, jenž vystřídal celou řadu církevních funkcí, viz

„Poutem času je takový pořádek, podle něhož následují věci po sobě; přirozeným poutem je naproti tomu pořádek, podle něhož věci vyplývají ze sebe a sjednocují se k určitému cíli, první pouto nás provádí řadami let, to druhé vytváří řetězce příčin a následků, prostředků a úmyslů.“⁴³⁸

Také Kaspar Royko v *Einleitung in die christliche Religions- und Kirchengeschichte* (Úvodu do křesťanských dějin náboženství a církve, 1788) rozdělval možnost uspořádání historické látky stejným způsobem na „řád časů“ (*Ordnung der Zeiten*) a „řád událostí“ (*Ordnung der Begebenheiten*). Odlíšoval se od Taubera pouze tím, že prvý způsob dále dělil a kladl vedle samotného chronologického pořádku jednotlivých let též pořádek staletí a period. Ačkoli se Tauber opatrně klonil spíše k „přirozenému poutu“ dějin a Kaspar Royko doporučoval rozdělení látky do jednotlivých svěbytných epoch (vnitřně však opět chronologicky uspořádaných), čistě chronologický přístup oba autoři hodnotili stále ještě jako jeden z plně legitimních a možných způsobů výkladu. Nenalezneme zde tedy dosud žádné stopy zavržení žánru chronologických výkladů jako takových.

Výrazný posun však dokládají již přednášky Ignáce Cornovy. Cornova, který přednášel na Karlo-Ferdinandově univerzitě v letech 1783–1796, sice taktéž rozlišoval dva základní způsoby uspořádání látky, avšak vymezil je již úplně novým způsobem. Na místo chronologického přístupu zde hovořil o přístupu synchronním, tedy takovém, který postupuje sice chronologicky,

Meusel, Johann Georg: *Das gelehrte Teutschland im neunzehnten Jahrhundert, nebst Supplementen zur fünften Ausgabe desselben im achtzehnten bearbeitet von Johann Sigismund Linder*. Díl IX. Lemgo: Verlage der Meyrischen Hof-Buchhandlung, 1827, s. 8.

⁴³⁸ „Das Band der Zeit ist jene Ordnung, nach welcher die Sachen auf einander folgen; das Band der Natur hingegen ist jene, nach welcher die Sachen aus einander folgen, und zu einem Endzwecke sich vereinigen, das erstere führt uns durch die Reihe der Jahre; das zweyte knüpfet eine Kette von Ursachen und Wirkungen, von Mitteln und Absichten.“ Tauber, Karl von Taubenfurth: *Die Regeln der Geschichte aus einem nämlichen Grundsatzte abgeleitet*. Wien: Trattner, 1771, s. 53.

ale soustředí se především na vzájemné vztahy mezi paralelně probíhajícími ději. Naopak druhý přístup, který charakterizoval jako „etnografický“, se zaměřuje na vnitřní vývoj každého z popisovaných etnik (či jiných skupin) po sobě. Otázkou dle Cornovi již tedy není to, zda postupovat čistě podle „pouta času“ či „přirozenosti věcí“, ale jakým způsobem zachytit ve výkladu paralelní vývoj různých národů. V této výrazně pozměněné perspektivě mu pak nic nebrání tento problém jednoduše vyřešit doporučením třetí „metody“, kombinující jak synchronní, tak diachronní přístup, kterou s odkazem na „nejnovější dějepiscectví“ (myslí zřejmě Göttingenskou školu) označuje jako „etnograficko-synchronistickou“.⁴³⁹

Ještě jasněji tento posun dokládá i Cornovův nástupce na místě profesora světových dějin a dějin vzdělanosti na Karlo-Ferdinandově univerzitě Karl Joachim von Bocklet. Také v jeho *Einleitung in die allgemeine Welt- und Völkergeschichte* (Úvod do všeobecných dějin světa a národů, 1804) nalezneme dvojí rozlišení uspořádání historické látky, zdánlivě připomínající dělení ze 70. let 18. století. Nešlo ale již o rozlišení dvou různých přístupů, chronologického a věcně kauzálního, ale jednoduše o chronologický a synchronní rozměr historického bádání, z nichž oba pracují vlastně již s kauzalitou a vztahy událostí. Tak jako diachronní rozměr historikovy práce odhaluje „chod na sebe navazujících a ze sebe vznikajících revolucí“,⁴⁴⁰ druhý rozměr mu dovoluje „si v každé epoše umět představit naráz stav světa, protože teprve konfrontací současně se odehrávajícího děje je každá jednotlivá událost postavena do pravého světla“.⁴⁴¹ Bocklet tedy již vůbec nepracoval s možností čistě chronologických výčtů událostí jako samostatným způsobem výkladu historické látky. Její místo zaujal

⁴³⁹ Cornova, I.: *Des Herrn Prof. Ignatz Cornova Vorlesungen*, sešit I, fol. 25r.

⁴⁴⁰ „[...] den Gang der auf einander folgenden, und aus einander entstehenden Revolutionen einsehen [...]“. Bocklet, Karl Joachim Maria: *Einleitung in die allgemeine Welt und Völkergeschichte*. Prag: Haase, 1804, s. 45.

⁴⁴¹ „[...] man muß sich in jedem gegebenen Zeitalter die Lage der Welt auf einmal vorstellen können, weil erst durch Gegeneinanderhaltung des Gleichzeitigen jede einzelne Begebenheit in ihr rechtes gestellt wird.“ Tamtéž, s. 46.

pouze teoretický diachronní a synchronní řez jednotného homogenního proudu dějin.

Po této delegitimizaci striktně chronologického postupu (alespoň v disciplinární matici akademického dějepisectví) se diskuze objevila ještě jednou, tentokrát pojatá jako spor vyprávění a popisu. Příkladem může být tiskem vydaná přednáška Franze Niklase Titze, Bockletova nástupce na pražské katedře světových dějin, v níž ještě jednou Titze postavil vyprávění do ostrého kontrastu k popisu. Vyprávění stavěl Titze vysoko nad popis, neboť ten není schopen zachytit dynamiku procesu, ale pouze řadu jeho výsledků. Toto vymezení však Titze již stejně jako jeho bezprostřední předchůdci nevztahoval na dva rovnocenné žánry dějepisectví. Za jediný skutečný výrazový prostředek dějepisectví považoval totiž již pouze vyprávění, přičemž vyprávění (Erzählung) a dějiny (Geschichte) užíval jako synonyma.⁴⁴²

V průběhu poslední čtvrtiny 18. století došlo tedy také na úrovni teoretické reflexe dějepisectví k téže delegitimizaci chronologického přístupu jako v historiografické praxi, ba co víc, tato delegitimizace zde probíhala sice se zpožděním, avšak o to radikálnějším způsobem, který odpovídá paradigmatické proměně disciplinární matrice. Klíčovou roli v této proměně disciplinární matrice sehrál pojem „pragmatickosti“ dějin.

Pojem „pragmatických dějin“ (pragmatische Geschichte) prodělal v 18. století dlouhý vývoj. V první polovině století a často i později znamenal tento přívlastek to, že historik nejen informuje, ale současně i hodnotí a vytváří si úsudek. Podle Nicolaie Hieronyma Gundlinga „musí být historie pragmatická“ proto, aby se čtenář dozvěděl, zda „[událost, dokument či kniha,] jež se udály [či byly napsány], byly honestum či utile“.⁴⁴³ Historik vzdělanosti v zájmu

⁴⁴² Titze, Franz Niklas: *Akademische Rede über die einfachste und fruchtbarste Behandlung der Geschichte in akademischen Lehrvorträgen*. Linz: Fink, 1804, s. 7.

⁴⁴³ „Hernach muss eine Historie auch pragmatisch seyn, daß man sie gleich brauchen und sehen kann, ob es honestum, oder utile, gewesen, was passiret ist.“ Gundling, Nicolai Hieronymus: *Collegium historico-literarium oder die ausführlichen Discourse über die vornehmsten Wissenschaften und besonders die Rechtsgelehrtheit*. Bremen: Saurmann, 1738, s. 296.

pokroku věd tedy nejen inventarizuje dosavadní poznání, ale pokud to ekonomie díla dovolí, současně rozlišuje knihy a poznatky na dobré a špatné.⁴⁴⁴ Z toho důvodu také Karl Heinrich Seibt a jiní zdůrazňují, že historické vědy nepatří pouze mezi vědy založené na paměti (Gedächtniswissenschaften), ale současně vyžadují i úsudek (Urteilkraft).⁴⁴⁵ Tomuto významu pragmatických dějin odpovídá raně osvícenské paradigma „morálních dějin“, tedy takových, kde stále v podtextu trvá eschatologický rozměr morálního a nemorálního chování, které je v posledku možné vztáhnout k soudu na konci dějin.

S tímto původním významem ideálu pragmatických dějin se kumulativní mechanistické přístupy raně osvícenských historických disciplín, například dějin vzdělanosti, jimiž jsme se zabývali v prvním bloku, ještě bez problémů vyrovnávají, ba dokonce se zdá, že původní diskuze o „pragmaticčnosti dějin“ je již od začátku součástí jejich vnitřní sebereflexe. Například historik vzdělanosti Gundling, podobně jako před ním již Jacob Friedrich Reimmann, se už na počátku 18. století ve svém *Collegium historico-literarium* (Kolegiu dějin vzdělanosti) vymezil vůči holému výčtu bibliografických položek v díle Gotthelfa Burkarda Struveho *Introductio ad rem literariam* (Úvod do problematiky vzdělanosti):

„Lidé se obyčejně starají jen o knihy a jejich edice; věci samotné však nerozumějí. Tak i slavné *Introductio ad rem literariam* není ničím jiným než jednou z takových knih, v nichž se člověk dozví pouze o eruditis a libris. Když se však dostane na samotné disciplíny, nemáme žádné ponětí o tom, zda je ta či ona kniha dobrá.“⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ K tomu také úžeji zaměřené studie Scattoly, Maria: „Historia literaria“ als „historica pragmatica“. Pragmatische Bedeutung der Geschichtsschreibung im intellektuellen Unternehmen der Gelehrten-geschichte. In: Frank Grunert, Friedrich Vollhart (eds.): *Historia literaria. Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert*. Berlin: Akademie Verlag, 2007, s. 37–64. Grunert, Frank: Von guten Büchern. Zum moralischen Anspruch der Historia Literaria. In: tamtéž, s. 64–88.

⁴⁴⁵ Seibt, Karl Heinrich: *Von der Philosophie der Geschichte*, fol. 2r.

⁴⁴⁶ „Man [bekümmert] sich gemeiniglich nur um Bücher und deren Editiones; nichts aber von der Sache selbst versteht. So ist die bekannte *Introductio ad*